

Krisbranscher och strukturomvandling*

En fortsatt löneutjämning skulle förvärra dagens strukturproblem. Emellertid kan framtiden väntas uppvisa mindre strukturomvandling genom utslagning. I stället sker den nödvändiga anpassningen mer inom existerande företag, anser Hans Tson Söderström. Detta förutsätter dock en fortsatt internationalisering av företagen.

Den olyckliga kombination av djupgående internationell recession, ny industriell konkurrens och inhemsk kostnadskris, som präglat den svenska ekonomin under de senaste åren, har kommit att placera frågor om strukturomvandling och näringspolitik i centrum för den ekonomisk-politiska debatten. Frågorna har gällt en mängd olika problemområden. Man har diskuterat vilka av våra värst utsatta branscher som har framtida överlevnadsmöjligheter och vilka som är dömda till en definitiv avveckling. Man har undrat vilka som är våra framtidsbranscher, som vi ska "satsa på" när vi avvecklar de gamla krisbranscherna. Man har också haft anledning att fråga sig vilka former den framtida strukturomvandlingen kommer att ta sig; om

"utslagningen" är en nödvändig ingrediens i näringslivets förnyelse.

Jag kommer här att ta upp några av dessa frågor utan att ge mig på något försök till heltäckande analys.¹ Den mer begränsade ambitionen i denna uppsats omfattar i huvudsak följande: För det första att i en principskiss söka presentera en ögonblicksbild av den svenska struktursituationen idag. För det andra att visa hur den använda analysmetoden kan ge underlag för en diskussion av vilka branscher som kan tänkas hamna i kriszonen i framtiden. För det tredje och sista, att mot denna bakgrund söka skissa en vision av den framtida svenska strukturomvandlingen, dess inriktning och karaktär.

Framgångsbranscher och krisbranscher

En rimlig utgångspunkt för en diskussion om framtidens framgångsbranscher och krisbranscher är att se något på dagens

Docent HANS TSON SÖDERSTRÖM är biträdande chef för Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms Universitet. Han arbetar för närvarande på ett forskningsprojekt om löneutvecklingens och stabiliseringspolitikens inverkan på den svenska sysselsättningsstrukturen under efterkrigstiden.

* Jag vill tacka Peter Brundell för hjälp med statistik och diagram.

¹ Den omfattande litteratur som har sådana ambitioner omfattar bl.a. Bostonrapporten [1978], Långtidsutredningen 1978 [1978], SNS Konjunkturråds rapport 1978-79 [1978], Särskilda Näringspolitiska Delegationens (Bjurelkommitténs) Betänkande [1979] och IUI-IVA-rapporten [1979]. Fler bidrag lär vara på väg, bl.a. från Styrelsen för teknisk utveckling och Sekretariatet för framtidsstudier.

svenska branschstruktur. Detta kan ge oss underlag för att bedöma det omedelbart föreliggande behovet av omstrukturering i det svenska näringslivet, men – framför allt – ger det oss en begreppsapparat som är användbar när framtids problem ska angripas.

En bransch är framgångsrik ur samhällsekonomisk synvinkel om värdet av dess produktionsresultat överstiger produktionsfaktorernas ersättning i bästa alternativa sysselsättning. Produktionsresultatet kan då lämpligen mätas som branschens förädlingsvärde, dvs värdet av bruttoproduktionen (exklusive branschspecifika skatter och subventioner) minus kostnaden för de varor och tjänster som inköps från andra branscher. Arbetskraftens alternativkostnad brukar vanligtvis antas vara lika med den faktiska lönekostnaden. Till den del kapitalet ligger bundet i anläggningar och andra branschspecifika tillgångar kan någon meningsfull alternativkostnad på denna produktionsfaktor inte beräknas. Avkastningen på kapitalet blir istället bestämd som en residual sedan förädlingsvärdet minskats med lönesumman. Kapitalavkastningen kan därför tjänstgöra som ett mått på branschens samhällsekonomiska effektivitet.²

En illustration av detta principiella synsätt ges i *figur 1*. Här visas lönesummans och kapitalförslitningens andel av förädlingsvärdet i olika branscher under 1975/76. Staplarnas bredd är proportionell mot branschens totala förädlingsvärde och höjden på stapeln visar alltså den andel av förädlingsvärdet som utgör ersättning till arbetskraften (vit stapel) respektive kostnad för försliten kapitalutrustning (streckad stapel). Branscherna är rangordnade efter stigande löneandel från vänster till höger.

En bransch som inte kan täcka sina lönekostnader förtjänar uppenbarligen epitetet "krisbransch". Här måste ju nedskärningar av verksamheten ske med

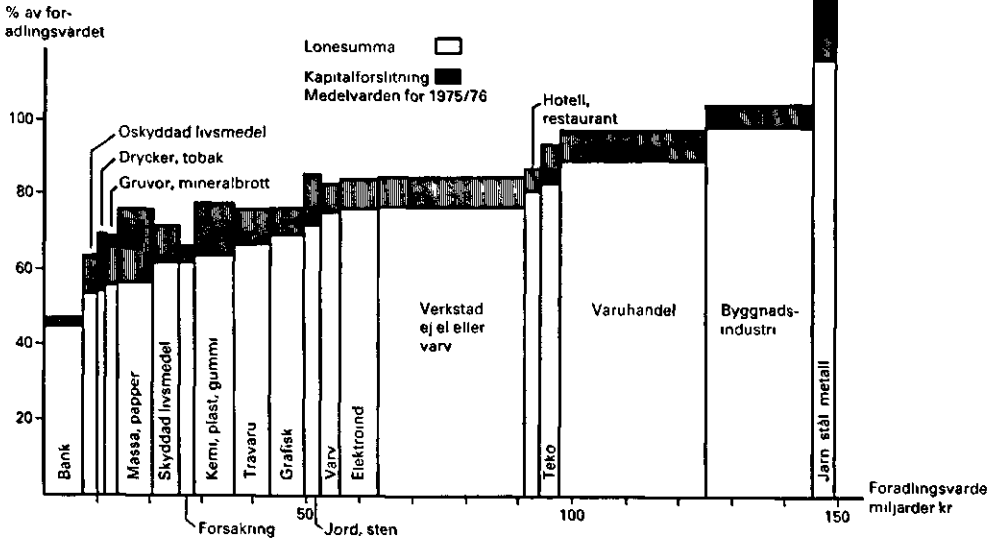
ganska omedelbar verkan. Sådana branscher hamnar längst till höger i vår strukturprofil, och av *figur 1* framgår att det under 1975/76 endast var järn-, stål- och metallindustrin som kunde räknas till denna kategori.

Om bruttoöverskottet är positivt men inte räcker för att täcka kapitalförslitningen (avskrivningarna) föreligger på kort sikt ingen direkt krissituation. Verksamheten kan i princip fortgå med en kontinuerligt åldrande kapitalutrustning, och nedskärningar blir endast aktuella i samband med att olika kapitalföremål måste utrangeras. Under 1975/76 befann sig byggnadsindustrin i denna situation.

Alla övriga branscher klarade att täcka kapitalförslitningen och därutöver ge en viss avkastning på det kapital, som var bundet i branschen. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att verksamheten i dessa branscher var *privatekonomiskt* vinstgivande. En stor del av företagens kapital är ju finansierat genom upplåning i olika former. Om avkastningen på totalkapitalet är lägre än låneräntan kan det hända att företaget redovisar förlust efter avskrivningar och räntor. Det är viktigt att komma ihåg att en sådan finansiell kris för företagets ägare och fordringsägare inte nödvändigtvis behöver innebära något hot mot sysselsättningen inom denna verksamhet. Sedan tillgångarna nedskrivits till de kapitalvärden som svarar mot den lägre räntabilitetsnivån (och kapitalägarna därmed tagit sina förluster) kan verksamheten dri-

² Det är dock viktigt att komma ihåg att privatekonomisk och samhällsekonomisk lönsamhet inte nödvändigtvis sammanfaller. Ett företag som baserar sina vinster på en monopolställning eller omfattande miljöförstoring behöver inte vara samhällsekonomisk lönsamt. Och ett förlustföretag kan var samhällsekonomiskt lönsamt om det utöver sina försäljningsintakter tillför samhället någon tjänst (tex utbildning) som det inte kan ta betalt för. En av näringspolitikens viktigaste uppgifter borde vara att genom väl avvägda skatter och subventioner skapa överensstammelse mellan privatekonomisk och samhällsekonomisk lönsamhet.

Figur 1. Lönesumman och kapitalförslitningens andel av förädlingsvärdet.



Källa: SCB. Nationalräkenskaperna.

vas vidare med privatekonomisk lönsamhet i oförändrad omfattning så länge intäkterna ger något bidrag till täckande av de fasta kostnaderna.

Strukturläget idag

Den allmänna bild av struktursituationen som framträder i *figur 1* blir rätt positiv. Av de branscher som befinner sig i ett ogynnsamt kostnadsläge är de två största – byggnadsindustri och varuhandel – inte direkt utsatta för utländsk konkurrens. Någon regelrätt "utslagning" blir det för dessa branscher inte fråga om eftersom deras priser och vinstmarginaler i stort sett bestäms på hemmamarknaden. När efterfrågan stiger kan priserna höjas så att full kostnadstäckning och acceptabel kapitalavkastning erhålles.

För de internationellt konkurrensutsatta näringarna med ogynnsamt kostnadsläge – främst järn-, stål- och metallindustrin, men även tekoindustrin – förhåller det sig annorlunda. De priser dessa branscher kan ta ut bestäms ju på världsmarknaden, och om inte deras

kostnadsläge kan sänkas återstår bara att gradvis avveckla verksamheten eller utverka statssubventioner till fortsatt drift. Men dessa två branscher svarar för en relativt liten del av näringslivets totala sysselsättning, och i andra ändan av strukturprofilen förefaller det att finnas gott om branscher med god lönsamhet, som kan suga upp den arbetskraft som eventuellt friställs i krisbranscherna.

Nu ska man emellertid av flera skäl vara försiktig med att dra några snabba slutsatser från en uppskattad strukturprofil av denna typ. För det första ger figuren bara en ögonblicksbild av förhållandena under de två åren 1975 och 1976. Dessa två år är visserligen avsedda att vara "normalår" mellan råvarubooomen 1974 och kostnadskrisens värsta genomslag 1977. Men även mellan enstaka normala år kan det ske stora omkastningar mellan de olika branschernas relativa konkurrenskraft till följd av ändringar i världsmarknadspriser och kostnadsförhållanden. För det andra måste man hålla i minnet att vi här rör oss med genomsnitt för hela branscher, och att

varje bransch i själva verket innehåller sin egen strukturprofil från gamla anläggningar i kriszonen till moderna lönsamma anläggningar. Ju brantare strukturprofilen inom varje bransch är, desto mindre säger branschgenomsnittet om branschens faktiska framtidsutsikter.

Slutligen innehåller de data som ligger till grund för *figur 1* en hög grad av statistisk missvisning. Exempelvis innehåller förädlingsvärdena i många branscher en lagerproduktion, som när det kom till kritan måste realiseras till värden som långt ifrån täckte produktionskostnaderna. Även om vi alltså ska vara försiktiga med att dra några slutsatser om de enskilda branschernas framtidsutsikter från figuren kan den ändå tjäna som illustration av ett samhällsekonomiskt synsätt på strukturproblemen.

Framtidens krisbranscher

I diskussionen kring *figur 1* har vi hållit oss till struktursituationen under åren 1975/76. Som påpekats tidigare kan det emellertid ske snabba kast i branschernas inbördes rangordning mellan olika år, och strukturprofilen för 1975/76 säger därför mycket litet om framtidens krisbranscher.

På kort sikt bestäms omkastningarna främst av förändringar i priserna på råvaror, insatsvaror och slutprodukter. De flesta sådana prisförändringar beror på mer eller mindre oväntade händelser (lagercykler, teknikförändringar, ändrade förbrukningsmönster, råvarukarteller etc), som inte låter sig förutsägas med någon rimlig grad av säkerhet.

På längre sikt tillkommer den tekniska utvecklingen, den relativa tillgången på produktionsfaktorer och förändringar i lönestrukturen som bestämningsfaktorer till omkastningar i kostnadsstrukturen mellan branscherna. En del trendmässiga förändringar kan förutses med nå-

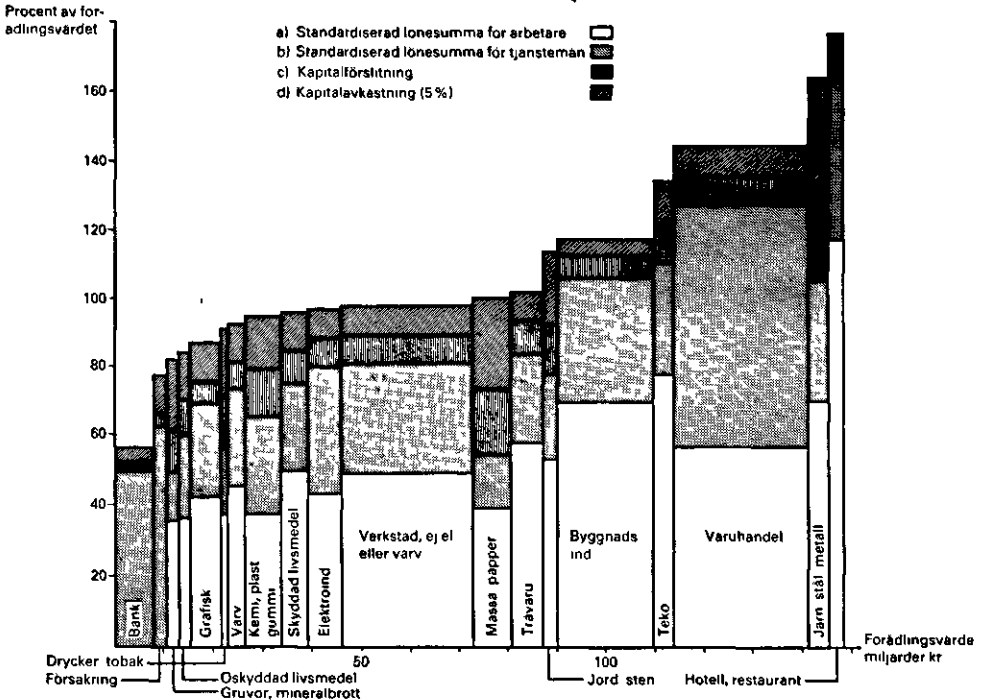
gorlunda säkerhet, på grundval av exempelvis långsiktig marginalkostnad eller global kapacitetsutbyggnad. Även långsiktiga faktorer kan dock vara mycket nyckfulla, och några meningsfulla prognoser låter sig knappast göra heller på lång sikt. Att utpeka framtidens krisbranscher blir därmed en vanskelig verksamhet, vilket mången branschutredning bitterligen fått erfara.

Detta hindrar naturligtvis inte att en strukturprofil som *figur 1* kan användas för olika experiment, där struktureffekterna av hypotetiska förändringar studeras. Genom att förskjuta hela strukturprofilen uppåt i förhållande till förädlingsvärdet kan vi se vilka branscher som skulle ha hamnat i kriszonen om den allmänna lönenivån 1975/76 hade varit högre vid given prisnivå. Vidare kan vi förändra något världsmarknadspris (exempelvis råolja-priset) eller någon annan kostnadskomponent och studera hur branschstrukturen skulle påverkas av en isolerad sådan förändring. Sådana experiment kan ge indikationer på vilka som blir framtidens krisbranscher om just dessa förändringar – och inga andra – inträffar.

Löneutjämningsstruktureffekter

Mer som en illustration av ett sådant experiment än som prognos på utvecklingen ska vi här se på effekten av en total utjämnning av lönenivån mellan branscherna. Experimentet syftar till att belysa effekterna av en tendens som faktiskt föreligger, även om den aldrig kommer att gå så långt som här har förutsetts. Om arbetskraften i en viss situation vore fullständigt rörlig och kunde förflytta sig mellan branscherna utan att några störningar inträffade, skulle omflyttningen teoretiskt inte upphöra förrän varje likartat jobb gav samma ekonomiska utbyte oavsett bransch. I praktiken

Figur 2. Kostnadskomponenternas andel av förädlingsvärdet.



Källa: SCB. Nationalräkenskaperna.

äger en sådan omflyttning faktiskt rum, men olika trögheter och ständigt nya störningar hindrar den från att resultera i någon egentlig löneutjämning. Den solidariska lönepolitiken försöker emellertid att något hjälpa teorin på traven i detta avseende.

Den vita och grå delen av staplarna i figur 2 visar den kostnadsstruktur som 1975/76 skulle ha blivit resultatet av en antagen fullständig utjämning av lönenivån mellan olika branscher. De faktiskt utbetalda lönesummorna har omräknats på grundval av genomsnittlig lön inom industrin (med tillägg för sociala avgifter). I ett modest försök att ta någon hänsyn till skillnader i arbetets innehåll och svårighetsgrad har den totala arbetsinsatsen inom varje bransch delats upp på arbetare (vit stapel) och tjänstemän (grå stapel), och lönesumman har standardiserats på basis av industrigenomsnittet för respektive löntagarkollektiv.

Det är ändå uppenbart att det i verkligheten inte finns vare sig ambition eller möjlighet till en så total löneutjämning inom arbetar- respektive tjänstemannakollektiven, som här förutsatts. En stor del av löneskillnaderna mellan olika branscher motsvaras ju av faktiska skillnader mellan branscherna i arbetskraftens nödvändiga kvalifikationer och i jobbens karaktär.

Löneomräkningen visar sig i vissa fall radikalt ändra den relativa kostnadsbilden, så tillvida att typiska låglönebranscher (vanligtvis med stor andel kvinnlig arbetskraft) får sitt relativa kostnadsläge kraftigt försämrat. Den slår hårdast på de tjänsteproducerande sektorerna hotell-restaurang och varuhus, som får sina standardiserade lönekostnader höjda med 82 respektive 39 procentenheter av förädlingsvärdet. Av industribranscherna är det naturligtvis främst tekoindustrin som drabbas, men

även trävaruindustrin och i viss mån livsmedelsindustrin får sina relativa kostnadslägen försämrade genom en standardisering av lönenivån. Höglönebranscher som järn-, stål- och metallindustrin samt gruvor och mineralbrott får å andra sidan sina relativa kostnadslägen förbättrade av samma omräkning.

Långsiktig överlevnad

De vit-grå staplarna i *figur 2* visar de olika branschernas relativa förmåga att täcka sina lönekostnader för arbetare respektive tjänstemän vid den antagna utjämningsnivån. Ovanpå de standardiserade lönekostnaderna har liksom i *figur 1* lagts den del av förädlingsvärdet som förbrukas genom kapitalförslitning (enligt nationalräkenskaperna). Därtill har slutligen lagts ett schablonmässigt kapitalavkastningskrav beräknat som fem procent på det i branschen bundna realkapitalet (maskin- och byggnadskapital – några uppgifter om övrigt anläggningsskapital och finansiellt kapital finns inte tillgängligt på branschnivå).

Kapitalförslitning och kapitalavkastning utgör naturligtvis inte kostnadskomponenter i egentlig bemärkelse. För branschernas *långsiktiga* överlevnad är det dock givetvis nödvändigt att försliten kapitalutrustning under hand kan ersättas och att investeringarna i verksamheten kan ges en avkastning, som åtminstone når upp till en viss miniminivå. Vi antar här för enkelhets skull att kostnadsförhållandet mellan nya anläggningar i olika branscher ungefärligen motsvaras av kostnadsförhållandet mellan branschgenomsnittet.

De branscher, vilkas relativa konkurrensläge försämrats när hänsyn tas även till kapitalförslitning och avkastningskrav, är naturligtvis de som kännetecknas av en högre kapitalintensitet än genomsnittet. Främst är det förstått järn-, stål- och metallindustrin samt massa- och pappersindustrin där dessa poster

väger tungt. Utpräglad kapitalsnåla branscher är byggnadsindustrin och hotell- och restaurangbranschen.

Den strukturprofil som framträder i *figur 2* där alla dessa kostnadskomponenter summeras, är alltså avsedd att ge en ungefärlig uppfattning om de olika branschernas inbördes förhållande då det gäller långsiktig konkurrenskraft vid en fortsatt löneutjämning. Givetvis bör diagrammet tolkas med allra största försiktighet eftersom tillvägagångssättet ger upphov till olika systematiska missvisningar. Exempelvis är vårt kapitalbegrepp inte heltäckande. Åtminstone en del av bank- och försäkringsverksamheternas relativt gynnsamma position förklaras av att dessa båda branscher karaktäriseras av en extremt hög andel finansiellt kapital, på vilket något avkastningskrav inte medräknas.

Figur 2 kan dock ge underlag för vissa tentativa slutsatser. Kalkylen borde på ett ungefär utpeka vilka branscher som ligger närmast i riskzonen vid fortsatta löneutjämningssträvanden. Men det mest iögonenfallande resultatet är att hela strukturprofilens *lutning* ökar så markant genom detta experiment. Detta är i och för sig ett naturligt resultat, eftersom branscher med dålig lönsamhet vanligtvis också betalar löner under genomsnittet. Ändå förefaller branschstrukturen karaktäriseras av en oroväckande stor "svans" av verksamheter som skulle drabbas extremt hårt av en fortsatt löneutjämning.

Att sänka det allmänna kostnadsläget så att branscherna i "svansen" på *figur 2* i genomsnitt klarade att betala normala industrilöner och dessutom klara det stipulerade avkastningskravet vid oförändrad produktionsnivå, skulle resultera i mycket höga vinstnivåer inom den övriga delen av näringslivet och därmed skärpa problemen med löneglidning och funktionell inkomstfördelning. Det skulle alltså knappast finnas någon möjlighet

att med enbart generella stabiliseringspolitiska medel bibehålla dagens branschstruktur vid en fullständig utjämning av lönenivån mellan branscherna.

Framtidsbranscherna — var finns de?

Diskussionen om framtidens branschstruktur har hittills handlat enbart om framtidens krisbranscher. Det är uppenbart att utslagningen i den ändan måste motsvaras av en tillväxt av framgångsrika branscher i andra ändan av strukturprofilen för att en överflyttning av produktionsresurser över huvud taget ska te sig samhällsekonomiskt meningsfull. Hur ska vi kunna identifiera dessa framtidsbranscher?

Ett sätt att vaska fram framtidsbranscherna vore naturligtvis att genomföra experiment med en hel rad olika förväntade framtida förändringar på strukturprofilen på det sätt som gjordes i förra avsnittet. De branscher som överlevde de flesta sådana förväntade förändringar skulle sedan kunna utnämnas till framtidsbranscher. Emellertid representerar *figur 1* och *2* ett alltför statistiskt betraktelsesätt för att kunna utgöra underlag för en mer långsiktig diskussion om inriktningen av Sveriges produktion i framtiden. I stället för att konstatera att vissa branscher visar större samhällsekonomisk effektivitet än andra måste vi nu ställa oss den mer inrikata frågan *varför* somliga branscher lämpar sig bättre för svenska förhållanden än andra.

En seriös diskussion av Sveriges framtida produktionsinriktning bör rimligen ta sin utgångspunkt i ett fortsatt svenskt deltagande i den internationella arbetsfördelningen på så fria villkor som möjligt, parallellt med en fortsatt (om än kanske något uppbromsad) strävan mot allt högre reallöner. Därav följer att framtidsbranscherna måste bygga på produktionsförutsättningar som är speci-

ellt lämpade för svenska förhållanden. Det kan vara unik svensk tillgång till någon teknologi, eller speciellt svenska möjligheter att hålla en hög teknisk utvecklingstakt. I den mån vi bygger på sådana unika tillgångar kan vi dessutom tillämpa en monopolistisk prissättning (det sk nischtänkandet).

I det stora hela får vi dock sannolikt räkna med att fortsätta arbeta under internationell konkurrens och koncentrera oss på egenskaper hos produktionsprocessen som gör Sverige till ett relativt sett lämpligare produktionsland än andra länder. En sådan egenskap kan vara stora anspråk på någon produktionsfaktor (exempelvis fysiskt kapital eller kunskapskapital), som Sverige har förhållandevis gott om. De branscher i den konkurrensutsatta delen av det svenska näringslivet som inte karaktäriseras av sådana egenskaper kan även de komma att hamna i riskzonen vid stigande reallöner och ett fortsatt svenskt deltagande i den internationella arbetsfördelningen.

En annorlunda strukturuomvandling

Allt detta kan synas peka fram emot fortsatt snabb och kanske rentav påskyndad strukturuomvandling av traditionellt slag, med företagsnedläggningar, utdöende branscher, nya branscher, och stor omflyttning av arbetskraft och kapital från krympande till växande sektorer i näringslivet. Ett flertal av de nämnda strukturanalyserna, tex LU 78 [1978], Konjunkturrådets rapport [1978] och Bjurelkommitténs betänkande [1979], mynnar alla ut i rekommendationer om en rörlighetsstimulerande politik som grunden för vårt framtida välstånd. Såväl kapital- som arbetsmarknaden måste enligt dessa analyser bringas att fungera bättre för att åstadkomma den samhällsekonomiskt önskvärda resursöverföringen. Analyserna är då i hög grad upp-

byggda på den bild av strukturomvandlingen som följer av *figur 1* och *2*: hela branscher slås ut och produktionsresurserna måste flyttas till nya branscher med bättre produktionsförutsättningar.

För att något nyansera denna bild kan det finnas anledning att fråga sig om inte den framtida strukturomvandlingen kan tänkas gå fram längs delvis annorlunda vägar. Enligt min mening kan man tänka sig att den framtida omvandlingen i minskande utsträckning kommer att ske på det gamla sättet: genom utslagning av hela företag och branscher och omflyttning av kapital och arbetskraft till nya företag och branscher. Istället skulle omvandlingen i ökande utsträckning kunna ske *inom* existerande företag och branscher. Många företag visar ju redan idag god förmåga att gradvis lämna krisdrabbade branscher och övergå till verksamheter med bättre framtidsutsikter utan att några egentliga nedläggningar eller permitteringar blir nödvändiga. Man skulle kunna tänka sig att denna form av strukturomvandling blir mer dominerande i framtiden.

Det finns två skäl att förespa en sådan utveckling. Det första är naturligtvis den stora uppsättning lag- och skatteregler som binder såväl kapital som arbetskraft allt hårdare till det enskilda företaget, även i dess framtidsplanering. Det är tveksamt om det finns politiska förutsättningar att i framtiden väsentligt ändra på denna lagstiftning, åtminstone på arbetsmarknadssidan. Och så länge arbetskraften förblir låst vid företagen finns det knappast någon anledning att stimulera till ökad kapitalrörlighet mellan företagen.

Det andra skälet att förespa en förändring i strukturomvandlingens karaktär har att göra med kunskapskapitalets ökande roll för den internationella arbetsfördelningen. Den kunskap som är väsentlig är nämligen knappast den rena teknisk-naturvetenskapliga produktions-

kunskap, som utläres vid universitet och högskolor. Det är inte heller bara en fråga om ren marknadskunskap, utan det är just i *kombinationen* av kännedom om marknadsmässiga förutsättningar och produktionstekniska möjligheter som företagens unika kunskapskapital ligger. Strukturomvandlingen måste sannolikt gå i riktning mot ett effektivare utnyttjande av just detta kunskapskapital. Detta förutsätter att de nuvarande företagen bevaras som informationssystem och därmed som organisatoriska enheter.

Förädlingskedjorna måste brytas

Egentligen är det inte särskilt meningsfullt att tala om "krisbranscher" eller "krisföretag". Begreppet "bransch" är ett statistiskt aggregat som omfattar en mängd olika ekonomiska aktiviteter. Deras gemensamma nämnare kan vara råvaran (exempelvis trävaruindustri), produktionsprocessen (exempelvis varuhandel) eller slutprodukten (exempelvis varv). Likaså omfattar begreppet "företag" en mängd olika ekonomiska aktiviteter, som hålls samman i en gemensam juridisk och administrativ ram. Den utsträckning i vilken en bransch eller ett företag befinner sig i kris beror på graden av framgång hos alla de ekonomiska verksamheter som är inblandade. För en ekonomisk analys förefaller det därför rimligt att som utgångspunkt ta begreppet "förädlingsled", där varje led är någorlunda likartat i fråga om insatsvaror, produktionsfaktorer, produktionsprocess och slutprodukt.

Specialiseringen i framtiden skulle i mindre utsträckning än tidigare kunna tänkas ske mot enskilda produkter (textunga lastbilar, lokalbedövningsmedel, fänpapper), där företaget svarar för en hel förädlingskedja. Varje sådan kedja består ju av ett stort antal förädlingsled (FoU, framtagning av prototyp, marknadstest, storskalig produktion, distribu-

tion, marknadsföring), och det är knappast rimligt att tänka sig att vi skulle förbli internationellt konkurrenskraftiga i varje enskilt led. Istället måste förädlingskedjorna brytas och specialiseringen inom företagen drivas mot de förädlingsled där våra konkurrensfördelar ligger, medan vi avvecklar förädlingsled med sämre konkurrenskraft. Denna process förutsätter naturligtvis en viss geografisk rörlighet hos arbetskraften och självklart en funktionell rörlighet mellan olika sysselsättningar inom företaget, men den möjliggör för företagen att behålla (större delen av) arbetskraften och gradvis ändra innehållet i jobben.

De förädlingsled, där företagen kan utnyttja sitt unika kunskapskapital och där vi i övrigt bäst kan exploatera våra produktionsförutsättningar enligt diskussionen ovan, skulle tex kunna vara olika managementfunktioner, produktutveckling och marknadsföring. Dessa förädlingsled får sedan samverka med förädlingsled i andra länder i framställningen av de slutliga varorna och tjänsterna. Förädlingsled som med tiden lämpar sig sämre för Sverige kan vara storskalig produktion av "löpande band"-karaktär samt olika arbetsintensiva moment som rutinmässig sammansättning, hålkortsstansning etc.

Vi kan redan idag se många exempel på att enskilda delar av förädlingskedjan bryts ut ur produktionsföretagen och övertas av olika specialistföretag. Så har finansieringsfunktioner övertagits av bankerna, riskbärandet av försäkringsbolagen, marknadsföringen av reklambyråer, den administrativa rationaliseringen av konsulter, distributionen av transportföretag osv. På samma sätt är det ganska lätt att tänka sig det framtida Volvo som ett företag som projekterar, utvecklar och konstruerar bilar och transportsystem, vilka sedan massproduceras i andra länder. Alfa-Laval kan gradvis förvandlas till en konsult åt jord-

bruks- och mejeriindustrin, som köper sina separatorer utifrån. Osv. Den egentliga produktionsverksamhet som blir kvar i Sverige kan vara konstruktion av prototyper, kvalificerade beställningsarbeten och andra liknande jobb, som kräver hög yrkesskicklighet hos arbetskraften.

Företagens internationalisering

Många förädlingsled resulterar emellertid inte i en "produkt" som kan säljas på marknader lika lätt som exempelvis en försäkring eller en transport. Utvecklingsarbete är tex en verksamhet som förutsätter organiserad samverkan mellan säljare och köpare. I klartext betyder detta att utvecklingsfunktionen måste ligga inom samma företag som de förädlingsled som "köper" denna tjänst. Jag tror att det åtminstone delvis är mot denna bakgrund man bör se den snabba utvecklingen mot internationalisering av företagen. Endast genom att samverka med andra förädlingsled i de länder som har bäst produktionsförutsättningar för dessa led, kan företagen skapa en grund för inhemsk specialisering på de förädlingsled där Sverige har komparativa fördelar, och därmed ge den svenska verksamheten en chans att överleva i den internationella konkurrensen.

I så fall står här också näringspolitiken inför en valsituation. Antingen väljer vi att behålla förädlingskedjorna intakta inom landet på de områden där vi är verksamma. Då får vi räkna med en fortsatt struktururomvandling av den "gamla" modellen, med företagsnedläggelser, branschkriser, och allt vad därtill hör, allteftersom vi förlorar produktionsfördelar inom allt fler förädlingsled. Det blir då också nödvändigt att öka arbetskraftens rörlighet mellan olika företag och vidga lönespridningen mellan olika sysselsättningar inom varje företag. Alternativet är att låta företagen gradvis an-

passa sig till den internationella konkurrensen genom att under hand förlägga olika förädlingsled till de länder som har bäst produktionsförutsättningar därtill, medan den svenska arbetsstyrkan omorienteras mot de speciella arbetsmoment där vi behåller (och kanske ökar) vårt försteg i den internationella konkurrensen.

Om vi väljer det här skisserade alternativet kan vi kanske hoppas på att vår "gamla" branschstruktur gradvis försvinner under socialt acceptabla former, utan nedläggningar och permitteringar av större omfattning. Med tiden skulle då de gamla produktorienterade branschbegreppen (massaindusti, bilindustri, gummiindustri) bli alltmer irrelevanta. Istället skulle ur en existerande företags- och sysselsättningsstruktur växa fram nya mer funktionsorienterade branschbegrepp ("konstruktionsverksamhet", "transporter", "entreprenadverksamhet"), som skulle sammanföra existerande företag i nya konstellationer.

Kriserna behövs

Det mönster för strukturomvandlingen som skisserats här kan förefalla helt "krisfritt". Men i själva verket skulle kriserna i detta nya mönster fylla en lika viktig funktion som de gör idag. Lönsamhetskrisen utgör ju nämligen i marknadsystemet en omistlig alarmsignal, som betyder att de resurser som är engagerade i företaget kan få en effektivare

användning på annat håll. Sådana alarm-signaler kan vi inte klara oss utan. Men krisernas *konsekvenser* kan bli annorlunda.

Idag är vi vana att se krisen som en utslagningsmekanism där verksamheten avvecklas, företaget upplöses och arbetskraft och eventuellt kvarvarande kapital på individuell basis överförs till andra aktiviteter. I framtiden kan kanske denna lönsamhetskrisens "schumpeterianska roll" komma att bli avsevärt nedtonad. Istället skulle krisens huvudsakliga konsekvens kunna bli ett utbyte av företagsledningen, en omstöpning av stelnade organisationsmönster och en omorientering av företagets befintliga resurser mot de delar av verksamheten som alltså är konkurrenskraftiga. Med någon tillspetsning skulle man kanske kunna säga att det är just ur krisbranscherna som våra framtidsföretag ska växa fram.

Referenser:

- A Framework for Swedish Industrial Policy*. [1978] A Report submitted by The Boston Consulting Group. October 1978
 SOU 1978:78. [1978] *Långtidsutredningen 1978*: Stockholm 1978
 Grassman, S., m fl [1978] *Blandekonomi i kris?* Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Stockholm 1978
Vagar till ökad valfard, [1979] Betänkande av Sarskild Näringspolitiska Delegationen, Ds Ju 1979:1
 Carlsson, B., m fl [1979] *Tejnik och industristruktur - 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*, Industriens utredningsinstitut, Ingenjörsvetenskapsakademien, Stockholm 1979